

I.M. Romaniuk, A.V. Rogozovska FIGHT ON DARK BLUE WATERS: THE PROBLEM HISTORIOGRAPHY

This article examines some historiographical questions about the battle on Sunja Voda

Key words: Podillya, Sunja Voda, battle, historiography, local history

УДК 930.2(477.43)(902)

В. В. Дячок, О. Я. Дячок

МІСТО БАРА ТА ЙОГО ПЕРЕДМІСТЯ В КАМЕРАЛЬНОМУ І ТОПОГРАФІЧНОМУ ОПИСІ МОГИЛІВСЬКОГО ПОВІТУ КІНЦЯ ХVІІІ–ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Стаття присвячена введенню до наукового обігу уривка камерального і топографічного опису Могилівського повіту Подільської губернії кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття, який стосується міста Бара і Барських Чемерис. Демонструються інформативні можливості джерела щодо вивчення соціально-економічного, етно-конфесійного, культурного розвитку Бара і його передмістя.

Ключові слова: камеральний і топографічний опис, Могилівський повіт, Бар, передмістя.

Серед корпусу писемних джерел, які містять певну інформацію про місто Бар та інші поселення Подільської губернії кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття, особливе місце належить камеральним і топографічним описам Подільської губернії (далі – Описам). Слід відзначити той факт, що даний вид документів, зокрема описи колишньої Подільської губернії, періодично ставали об'єктом наукових зацікавлень з боку дослідників [16-20; 23; 28-29]. На сьогодні чистові і чернеткові примірники описів Подільської губернії, виконані губернськими землемірами Екстером (1800) та Рудлицьким (1819), зберігаються в Російському державному історичному архіві і Державній публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі, ЦДІА України в м. Києві (мікрофільм) та Державному архіві Хмельницької області і частково вже введені до наукового обігу [23; 28]. Однак найбільшу цінність мають описи населених місць дванадцяти повітів Подільської губернії, які містять значні потенції щодо вивчення різноманітних аспектів історії Поділля й характеризуються значним ступенем репрезентативності й вірогідності поданої в них інформації. Так, зокрема, структура описів включає в себе дані про природно-географічні, соціально-економічні, демографічні характеристики усіх існуючих на кінець ХVІІІ – початок ХІХ століття поселень, містить інформацію про їх власників, кількісний і станово-конфесійний склад мешканців, види господарювання, наявні пам'ятки історії та культури тощо. В зв'язку з цим не можна не погодитись із думкою С. Макаруча, що дана група джерел є надзвичайно важливим історичним джерелом вивчення українського суспільства кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття в різних вимірах [27, с. 221].

На даний час відомо місцезнаходження описів (чернеткових і чистових примірників) дев'ятьох із дванадцяти повітів Подільської губернії: Балтського, Брацлавського, Вінницького, Кам'янецького, Літинського, Летичівського, Проскурівського, Ушицького та Могилівського – в Державному архіві Хмельницької області [1-13], а також ще трьох – Брацлавського, Вінницького та Ямпільського – в Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі [14; 15; 26, с. 374]. Описів іще двох повітів – Гайсинського і Ольгопільського – не виявлено.

Хронологічно дана група джерел охоплює період із 1797 до 1812 років. Що стосується опису Могилівського повіту, до складу якого входив Бар, то він виявлений у чернетковому варіанті, який має обсяг 244 аркуші й автентичну титульну сторінку із заголовком: «Камеральное и топографическое описание Подольской губернии Могилевского повета». Даний опис не датований, але, враховуючи палеографічні особливості почерку (зокрема присутність надрядкових літер на кінці слів, їх своєрідне вітйовате написання, характерне для діловодної документації принаймні другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст., відсутність єдиних правил правопису: злите написання розрізнених слів і роздільне – слів, що повинні писатися з'єднано і т. ін., що було характерним російській граматиці до першої чверті ХІХ ст.,

..... наявність чималих редакторських правок і закреслень у тексті (нерідко дуже інформативних), а також порівнюючи зміст тексту документу з описами інших повітів, які містять дати їх створення, можна зробити висновок, що недатований опис Могилівського повіту є чернетковим варіантом, створеним, найімовірніше, між 1797 та 1802 рр. До такого висновку призводить співставлення інформації з Опису та наявної в історичній літературі щодо власників окремих поселень. Так, чимало сіл у Могилівському повіті, зокрема, Ольчедаїв-Нижній, Борщівці, Каньова, Садова, Воєводчинці та інші в Описі записані у власності кам'янецької каштелянші Катерини (Катажини) Коссаківської, що походила з родини Потоцьких [6, 198-199зв.; 30, 578]. З її біографії відомо, що за співчуття та матеріальну допомогу полякам-учасникам антиросійського повстання 1792 року під проводом Т. Костюшка, а також за відмову від присяги на вірність Катерині II, маєтки К. Коссаківської після II і III поділів Речі Посполитої (дата точно не відома) були взяті під секвестр і невдовзі роздані лояльнішим до російської влади особам. Уражена паралічем, вона померла 21.03.1803 р. (за старим стилем) у Христинополі (сучасний Червоноград Львівської області) [24, 319]. Тобто на момент написання Описів вона ще значилася власницею вищезгаданих Подільських маєтків. Крім того, в Описах володарем містечка Копайгород вказано шамбеляна Йосифа (Юзефа) Сулятицького [6, 213]. Проте, як видно з біографії його попереднього власника Антоні-Ігнаці Маньковського-Заремби (1740-1810), останній продав своєму швагрові Й. Сулятицькому Копайгород разом із селом Романки десь перед 1801 роком, після чого придбав в К.Плятера села Борівку і Саїнку в Ямпільському повіті [24, 394].

Що стосується опису містечка Бар і його передмістя, то, як видно з наведеного нижче документа, він містить дані про природно-географічне розташування, особливості ландшафту місцевості, стан міського замку, храмів та інших культових споруд, наводяться дані про існуючі на той час ремісничі професії (а також чисельність їх представників у Барі та в передмісті). Значна увага в Описах приділяється висвітленню економічного становища, характеристикі ремісничого виробництва, торгівлі тощо.

Зважаючи на цінність архівних матеріалів, що публікуються, не лише з огляду на фактичну інформацію, яку вони містять, але також як пам'яток мовної культури своєї доби, подаємо їх із максимальним збереженням особливостей написання. Принагідно слід згадати, що реформування російського правопису до сучасного вигляду розпочалося у XVIII столітті (з'явилися знаки пунктуації: крапка, кома, двокрапка, а пізніше – крапка з комою), тому на кінець XVIII – початок XIX століття мало хто з місцевих чиновників міг писати без граматичних помилок з погляду сучасного читача. Отже, зміст деяких частин тексту не завжди просто зрозуміти саме через брак пунктуації. Для полегшення прочитання тексту документа пропущені знаки пунктуації подаються в квадратних дужках відповідно до сучасних вимог.

Не усталеною на той час залишалася також форма написання часток з іншими частинами речення, тому в тексті зустрічаємо написання одним словом – «неимеють», «когдажь», «издешнего» і т. п. або, навпаки, слова, які за сучасними нормами пишуться разом, у зазначений період писалися окремо, як, наприклад, «священно служители», «руко делие» тощо. Колоритною є орфоепіка тексту, яка передає мелодику звучання мови кінця XVIII – початку XIX століття. Певною мірою в ній зафіксувалася й особливість як української, так і польської вимови, яку автори Описів намагалися русифікувати, адаптуючи деякі слова місцевого походження до російського звучання. Ще однією специфічною рисою згаданих джерел є написання слів з малої або великої літери. Тут також проблемно визначити чітку закономірність, тому це може бути завданням спеціального дослідження.

Нарешті ще однією характерною особливістю російського правопису XVIII – поч. XX століття є вживання літер: «і» – так звана «іжиця» або «і-коротке» чи «десятеричне» (остання назва походить із того, що цією літерою позначали цифру 10); «ять», у словах читається як звук «е»; а також «Ъ» – твердий знак, який писався в кінці всіх слів, що закінчувалися приголосною. При публікації тексту документу «і» замінена на «и», твердий знак «Ъ» зовсім випускається, а букву «ять» замінено на «е». Відсутні в скорочених словах літери чи пропущені слова подаються нами в квадратних дужках. У зв'язку з тим, що архівний документ є чернетковим записом і певні, місця в тексті закреслено (але саме вони нерідко містять цінну інформацію), викреслені слова і цілі речення подаються нами курсивом, а в окремих випадках, коли вони є синонімами чи дублюють слова, що стоять поряд – виносяться в примітки.

Враховуючи інформативні можливості даного виду джерел, на мій погляд, в найближчій перспективі необхідна суцільна археографічна публікація всього комплексу

Описів, яка, без сумніву, буде сприяти підвищенню ступеню доказовості та вірогідності конкретно-історичних праць з історії населених пунктів колишньої Подільської губернії, котрі на наш час входять до складу Вінницької, Хмельницької, Одеської, Миколаївської та Кіровоградської областей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Хмельницької області(далі – ДАХМО). – Фонд 115 (Подільська креслярня). – Опис 1. – Справа 4.
2. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 1. – Справа 5.
3. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 1. Справа 6.
4. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 1. – Справа 8.
5. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 1. – Справа 9.
6. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 1. – Справа 11.
7. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 1. – Справа 12.
8. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 1. – Справа 13.
9. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 2. – Справа 2.
10. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 2. – Справа 4.
11. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 2. – Справа 6.
12. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 2. – Справа 109.
13. ДАХМО. – Фонд 115. – Опис 2. – Справа 215.
14. Российский государственный военно-исторический архив в Москве. – Фонд Военно-Ученого архива. – Дело 18653.
15. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге. – Фонд 1350 (Межевой департамент). – Опись 312. – Дело 216.
16. Бондаренко І.В. Топографічні описи України кінця XVIII – початку XIX ст. (Проблема атрибуції та інформативної репрезентативності джерел). – Автореферат дисертації ... кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
17. Бондаренко І.В. Соціально-економічний розвиток Подільської губернії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (за матеріалами топографічних та камеральних описів) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Донецьк, 2001. – Вип.16. – С.215-221.
18. Дячок В. Меджибіж і його передмістя в камеральному та топографічному описі Летичівського повіту Подільської губернії кінця XVIII-XIX століття // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Другої наукової конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». – Хмельницький: ПП.Мельник А.А., 2009. – Ч.І.– С. 241-255.
19. Дячок В. Писемні джерела кінця XVIII – XIX ст. до встановлення місця Пилявецької битви // Пилявецька битва 1648 року в історії України: Матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяч. 360-річчю битви під Пилявцями (19.09.2008 року). – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2008. – С. 67-75.
20. Єсюнін С. Камеральний і топографічний опис Проскурова і ключа Плоськирівського // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. – Київ-Хмельницький, 2006. – Т.14. – С.89-112.
21. Інвентар Меджибізької волості 1717 року / Упоряд., вступ. стаття М.Крикуна. – Львів: Вид-во НТШ. – 2009. – 191с.
22. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
23. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 року В.Рудлицького (до історії Поділля початку XIX в.) // Записки історично-філологічного відділу. – Кн.XVII.– К., 1927. – С. 96-111.
24. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
25. Крикун М. Брацлавське воєводство у XVI – XVIII століттях: статті і матеріали. – Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2008. – 411 с.
26. Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці Історично-філологічної секції. – Т. ССXLIII. – С. 374-521.
27. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: курс лекцій. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
28. Описи Подільської губернії (1800 та 1819 рр.) / Упоряд., передмова та коментарі Ю.Земський, В.Дячок. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 106 с.
29. Пірко В.О., Бондаренко І.В. Визвольна війна в топографічних описах України кінця XVIII // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – К.: Інститут Історії України НАНУ, 2000. – С.334-340.
30. Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского епархиального историко-

- статистического комитета /Под ред. Е. Сицинского. Вып. 9. –Каменец-Подольский, 1901. – 1064 с.
31. Словар Української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах / НАН України. Інститут української мови. – К.: Наукова думка, 1996-1997(репринт).
 32. Полный словарь польского и русского языка / Сост. П.П. Дубровский. Часть польско-русская. – Варшава: Издание Фердинанда Гезика, 1912.
 33. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Бар>
 34. <http://www.wikiznanie.ru/ru-wz/index.php/Бакун>

В. В. Дячок, О.Я. Дячок ГОРОД БАР И ЕГО ПРИГОРОДЫ В КАМЕРАЛЬНОМ И ТОПОГРАФИЧЕСКОМ ОПИСАНИИ МОГИЛЁВСКОГО УЕЗДА КОНЦА XVIII–НАЧАЛА XIX В.

Статья посвящена введению в научное обращение фрагмента камерального и топографического описания Могилевского уезда Подольской губернии конца XVIII – начала XIX века, которое касается города Бара и Барских Чемерис. Демонстрируются информативные возможности источника относительно изучения социально-экономического, этно-конфессионального, культурного развития Бара и его предместья.

Ключевые слова: камеральное и топографическое описание, Могилевский уезд, Бар, предместье.

V.V. Dyachok, O. H. Dyachok TOWN BAR AND ITS SUBURBS IN THE CAMERAL AND TOPOGRAPHIC DESCRIPTION MOGILIVSKOGO POVITU AT THE END OF XVIII-XIX BEGINNING

The article is devoted to introduction to the scientific appeal of fragment of cameral and topographical description of Mogilivskogo of district of the Podol'skoy province of end of XVIII – beginning of XIX age, which touches the city of Bar and Barsky Chemeris. Informing possibilities of source are demonstrated in relation to a study socio-economic, etno-confessions, cultural development of Bar and its suburb.

Keywords: cameral and topographical description, Mogilivskiy district, Bar, suburb.

УДК 94(477.43/44)»170/199»

О.В. Барвінок

**ШЛЯХТА ПОДІЛЛЯ В ПІДГОТОВЦІ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ 1861 Р. У ДЗЕРКАЛІ
МЕМУАРІВ ТАДЕУША БОБРОВСЬКОГО**

Діяльність правобережного дворянства в органах станового управління регіону в другій половині XIX століття була широкоаспектною. У статті акцентується увага на Подільському губернському дворянському комітеті з питань підготовки селянської реформи 1861 р., одним із джерел вивчення якого послужили мемуари Т.Бобровського.

Ключові слова: Т.Бобровський, мемуари, селянська реформа, шляхта, Подільський губернський дворянський комітет.

В українській історичній науці польська мемуаристика, яка стосувалась України, тільки на початку 1990-х рр. починає вводитись у науковий обіг. Але попри суб'єктивізм, притаманний будь-якій мемуарній літературі, вона є важливою ланкою джерельної бази історії України, оскільки ілюструє минуле польської меншини на українських землях, подаючи цінні регіональні відомості.

Цікаву інформацію щодо діяльності станових організацій Правобережних губерній у XIX ст. містять спогади очевидця тих подій Тадеуша Бобровського. Він описував справи дворянства з точки зору своєї епохи.

Завдання нашого дослідження полягає у висвітленні діяльності саме подільського шляхетства в руслі підготовки селянської реформи 1861 р. за мемуарами вищезгаданого автора, який сам був вихідцем із середньозаможного шляхетського роду.

Тадеуш Бобровський (1829-1894) був у свій час відомим громадським діячем у Південно-Західному краї Російської імперії. Його спогади вийшли друком 1900 р., одразу привернувши до себе увагу польських рецензентів, а також Івана Франка, який високо оцінював дану працю. Дослідження окраїнних земель давньої Речі Посполитої в Польщі стали популярними у 80-90-х рр. XX ст. [1, с. 207-208]. У цей час мемуари Бобровського були перевидані, до них неодноразово зверталися такі дослідники, як Р. Афтаназі [2], Д. Бовуа [3], В. Колесник [4], М. Костриця [5] та інші.